

УДК 338.48-6:7/8:930.85:902(045)

THE HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL HERITAGE OF THE UZHANSKA VALLEY AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE TOURISM IN UZHGOROD DISTRICT

ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНА СПАДЩИНА УЖАНСЬКОЇ ДОЛИНИ ЯК ЧИННИК
РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ В УЖГОРОДСЬКОМУ РАЙОНІ

Kochan V.M./Кочан В.М.

s.ph.s./к.філос.н.

ORCID: 0000-0003-2064-5087

Mukachevo State University, Mukachevo, Uzhgorodska, 26, 89600

Мукачівський державний університет, Мукачево, Ужгородська, 26, 89600

Анотація. У даній статті розглядаються історико-археологічні ресурси Ужанської долини як історико-географічного регіону Ужгородського району, котрі могли б стати потенційним туристичним продуктом для розвитку культурно-пізнавального туризму. Охарактеризовано археологічні пам'ятки відповідно до історичної періодизації від кам'яного віку до раннього середньовіччя. Виділено головні проблеми розвитку та популяризації археологічного туризму в регіоні.

Ключові слова: історико-археологічна спадщина, археологічний туризм, пізнавальний туризм, Ужанська долина.

Abstract. The article deals with the historical and archaeological resources of the Uzhanska Valley as a historical and geographical region of Uzhhorod district, which could become a potential tourist product for the development of cultural and educational tourism. The archaeological sites are characterized in accordance with the historical periodization from the Stone Age to the early Middle Ages. The main problems of development and popularization of archaeological tourism in the region are highlighted.

Key words: historical and archaeological heritage, archaeological tourism, cognitive tourism, Uzhanska valley.

Вступ.

Туризм – всебічне явище, що охоплює економічні, соціальні, культурні аспекти, має невичерпний потенціал для постійного розвитку. Розвиток туризму засвідчує високу свідомість людей, що виявляється у потребі пізнання світу, довкілля, рідного краю. Найбільшого розвитку сьогодні набуває культурно-пізнавальний туризм, ознайомлення з пам'ятками історії, культури, мистецтва певної території. [7, с. 119] Однак в Україні надто мало уваги приділяється розвитку та популяризації специфічних груп історико-культурних рекреаційних ресурсів, зокрема археологічних ресурсів. Хоча саме вони могли б стати новим асортиментним продуктом, що представлятиме і позиціонуватиме як і Україну, так, власне, і Закарпаття в культурному туризмі. [4, С. 319]

Основний текст.

Археологічна спадщина несе в собі генетичний код як держави, так і регіонів і, відповідно, збереження культурної спадщини як одного з головних чинників формування національної ідентичності, невід'ємної складової всесвітнього культурного доробку людства є обов'язком держави, відповідальністю перед світовою спільнотою та прийдешніми поколіннями. [8]

Археологічні пам'ятки непоправні об'єкти матеріальної та духовної діяльності людей минулого. Їх кількість не збільшується, а навпаки, щорічно зменшується в результаті природного руйнування, техногенного втручання (коли при промисловому будівництві руйнуються пам'ятки археології) або антропогенного впливу (внаслідок неуцтва або байдужого ставлення людини до минулого). Саме тому такою важливою є популяризація даного виду туризму, адже він дає можливість не лише пасивно споглядати, але й цілком легально працювати, відшукуючи «скарби» і бачити результат туристичної подорожі, комунікувати в іншому колективі та в інших природних умовах. [4]

Важливим сегментом подорожей завжди був пізнавальний туризм, метою якого є ознайомлення з унікальними історико-культурними цінностями. Але мало уваги приділяється розвитку та популяризації специфічних груп історико-культурних рекреаційних ресурсів, зокрема археологічних ресурсів. Хоча саме вони могли б стати новим асортиментним продуктом, що представлятиме і позиціонуватиме як і Україну, так, власне, і Закарпаття в культурному туризмі. [4, С. 318]

Археологічний туризм – це підвид не тільки історичного, культурно-пізнавального, але і наукового туризму, загальною метою якого є ознайомлення туриста з первісними пам'ятниками культури та архітектури, наскального живопису, печерами, курганами, предметами побуту. [2]

Зауважимо, що археологічними ресурсами вважають речові пам'ятками від найдавніших часів і до XIV століття. [3, С. 112]

Уже в давнину на Закарпатті були поселення людей. Власне, найдавніші знахідки Закарпаття відносяться до палеоліту. Найперші люди на території

Закарпаття зупинялися біля таких місць, як Королево (Виноградівщина), Рокосово (Хустщина), печера Молочний камінь (Тячівщина), Ужгород.

У дослідницькому звіті, опублікованому на сторінках авторитетного наукового видання *Nature* зазначається, що археологічні знахідки свідчать, що перші люди на європейському континенті оселилися на території Закарпаття. У новому дослідженні науковці дійшли висновку, що вік цих знахідок становить орієнтовно 1,42 мільйона років. Таким чином, стоянка первісних людей біля Королевого є найдавнішою в Європі. Принаймні серед тих стоянок, які вдалося надійно датувати. Таким чином, висновки вчених підтверджують гіпотезу про те, що Європа була колонізована зі сходу, оскільки закарпатська стоянка доповнює просторовий і часовий розрив у знаннях науковців – між появою перших людей на Кавказі приблизно 1,85-1,78 мільйона років тому та появою людей у південно-західній Європі приблизно 1,2-1,1 мільйона років тому. [6]

Одним із зручних шляхів через Карпати, що веде до Центральної та Південно-Східної Європи й є Ужанська долина.

Ужанська долина простягається від легендарного Ужоцького перевалу і до самого міста Ужгород вздовж річки Уж.

Історико-географічне розташування Ужанської долини завжди було в адміністративних межах Ужгородщини (на сьогодні Ужгородський район Закарпатської області). В історичному минулому в Ужанській долині знаходилися Ужгородський, Перечинський та Великоберезнянський адміністративні райони Закарпатської області.

За свідченням археологів, територія сьогоденішнього Ужгородського району була вже заселена починаючи з давнього кам'яного віку і закінчуючи середньовіччям.

Звод пам'яток історії та культури по Закарпатській області засвідчує, що Ужгородський район займає одне з чільних місць за кількістю археологічних пам'яток серед районів області. Сьогодні ця цифра становить 83. Це стоянки, поселення, городища, могильники, бронзові скарби. Вони охоплюють період від кам'яного віку до раннього середньовіччя. [1, С. 378]

За даними археології, первісна людина, фізичним типом якої був неандерталець, заселила територію сучасного Ужгорода (Дайбовецький, Радванський, Горянський пагорби а також Замкову гору, що панують над навколишньою місцевістю), приблизно 150-100 тисяч років тому.

Територія Великоберезнянщини була заселена ще у 1-ому тисячолітті до н.е., про що засвідчують дані археологічних розкопок, зокрема вироби з бронзи та могильник.

Старожитності пізнього палеоліту (40-12 тисяч років тому) були зафіксовані в Барвінку та Оноківцях (кам'яні знаряддя праці (скребла, різці, ножевидні пластини), нуклеуси та відщепи. Для їх виготовлення використовували головним чином андезит, кварцит, кремій, обсидіан (вулканічне скло).

Пам'ятки мезоліту виявлено біля сіл Барвінок, Гута, Кам'яниця, Невицьке більшість з яких датуються VIII-VII тис. до н.е. (стоянки були короточасними й розташовувалися на невисоких берегах річок, потічків, невеликих озер (наприклад, Кам'яниця на березі річки Уж), зручних для рибальства. Основним типом жител були легкі споруди у вигляді куренів, збудованих з дерева та гілок. У добу мезоліту відбулися зміни у виготовленні кам'яних знарядь праці. Замість великих рубаючих і колючих знарядь – макролітів – з'явилися малі – мікроліти. Вставлені у вузькі пази, вони перетворювалися на наконечники списів і стріл, гарпуни, ножі).

Старожитності епохи неоліту (VI-IV тис. до н.е.) виявлено біля сучасних сіл Малі Селменці, Тарнівці, Холмець (житла, господарські ями, глинобитні печі, зібрано колекцію кам'яних знарядь, у тому числі шліфованих, зразки кухонного та столового посуду, жіночі статуетки. Останні нагадують, що культ жінки був пов'язаний з тією роллю, яку вона відігравала в тогочасному суспільстві).

Мідно-кам'яний вік (енеоліт) (IV-III тис. до н.е.) на території району представлений поселеннями в Малих Геївцях, Підгорбі (поряд з кам'яними (ножі, тесла, сокири) почали використовуватись і мідні знаряддя (чекано-

молоти, долота-пробійники), побутові речі (рибальські гачки, шила), прикраси (підвіски, браслети, спіральні кільця). У процесі життєдіяльності первісна людина переконалася, що чиста мідь надто м'яка й тому з неї не можна виготовляти міцні та гострі знаряддя. Через це кам'яними знаряддями користувалися поряд з мідними).

Виявлено поселення в Баранинцях, Холмоку, Часлівцях, які належать до доби середнього й пізнього бронзового віку (довготривалі поселення, окремі з яких були укріплені, житлами служили одно- і двокамерні споруди розмірами від 8 до 16 кв. м.).

До станівської культури (XV-XIII ст. до н. е.) зараховано некрополь у Холмцях (грунтовий тілопальний могильник, на якому останки кремації розміщалися в горщиках-урнах і заривались у неглибокі ямки).

Епоха пізньої бронзи представлена артефактами бронзових скарбів XII-VIII ст. до н.е., а також передкуштановицькою культурою (грунтовий могильник в Оноківцях (VIII-VII ст. до н.е.). До цього часу відноситься також поява укріплених городищ, наприклад Невицького. Воно розташоване на підвищенні, обнесене валами та укріпленими входами. Виникло у зв'язку з появою войовничих племен кіммерійців у східній частині Карпатської улоговини.

Ранньозалізний вік представлений рядом пам'яток у селах Баранинці, Ратівці (поселення невеликі, площею від 2,5 до 4 га, житла в основному наземного й напівземлянкового типу).

До кола куштановицької культури (VI-IV ст. до н. е.) зараховано курганний могильник у Невицькому (під курганным насипом було поховано 17 небіжчиків, про що свідчать посудини-урни з останками кремації. Біля кожної урни знаходилося по кілька приставлених посудин, імовірно, з їжею. Серед речових знахідок ножі, залізні вудила, срібна підвіска, пастові намистини, бронзова застібка. Некрополь датується кінцем VI – початком V ст. до н. е.).

Епоха латену (V-I ст. до н. е.), носіями якої вважаються племена кельтів, репрезентована пам'ятками на територіях сіл Ратівці, Тарнівці (переважна більшість поселень – це невеликі осередки землеробів, що займають площу, яка

коливається від 0,8 до 2 га. На досліджених поселеннях поряд з місцевою керамікою куштановицького типу був присутній значний відсоток кельтської сіроглиняної та графітової кераміки, виготовленої на крузі. Тут проживало населення, яке засвоїло здобутки кельтської цивілізації й продовжувало її збагачувати).

Протягом першої половини I тис. н. е. внаслідок завоювань Римської імперії населення сучасного Ужгородського району опинилося в безпосередній близькості від її кордонів. Під впливом римської провінційної культури відбулася своєрідна нівеляція культурних надбань і традицій. До кола старожитностей цього історичного етапу зараховано пам'ятки дакійської та пшеворської культур (поряд із рільництвом і скотарством, високого рівня досягли залізобробне, ковальське, гончарне, деревообробне ремесла. У побут увійшла кераміка, виготовлена на крузі, обпалена в гончарних горнах. Знахідки римських монет та ювелірних виробів вказують на жваві торговельно-обмінні відносини між місцевим населенням та римськими провінціями Паннонією і Дакією).

Ранньослов'янські артефакти району представлені насамперед старожитностями празької культури, які датуються VI-VII ст. Найбільш характерними рисами цієї культури, які виділяють її серед інших слов'янських і неслов'янських культур, є квадратні напівземлянкові житла з печами-кам'янками, ліпні неорнаментовані горщики з припіднятими плечиками, ґрунтові поховання залишків тілоспалення в урнах та ямках. На поселенні було відкрито квадратні напівземлянкові житла з чисто ліпною керамікою празького типу, що дозволило пов'язати їх з появою перших слов'янських племінних груп у Верхньому Потиссі.

Пам'ятки празької культури стали підґрунтям для слов'янських старожитностей VII-IX ст. типу Луки-Райковецької, які кількісно збільшуються.

Найбільш багатою на археологічні артефакти в межах Ужанської долини є територія Ужгорода та його околиць де представлені всі епохи від кам'яного віку до середньовіччя. [5]

Висновки.

Історико-археологічна спадщина Ужанської долини має не лише історичне значення, а й суспільно-політичне, оскільки її презентація може добре сприяти розвитку туризму в регіоні, зацікавленню історією, а також вдалому представленню як краю так і країни на міжнародній арені. Саме археологічні ресурси можуть представляти та позиціонувати регіон для культурного туризму, виступаючи новим асортиментним продуктом, і, відповідно, наповнюючи місцевий та державний бюджет.

Таке різноманіття історико-археологічних ресурсів Ужанської долини практично не відомо широкому колу як громадськості так і, власне, подорожуючим (з науково-пізнавальною метою у більшості з ними знайомляться науковці). Разом з тим вказані ареали культурно-археологічних знахідок є важливими рекреаційними об'єктами.

Популяризації даного виду туризму, на нашу думку, сприятиме створення цифрових продуктів у вигляді карт-музеїв, що дозволить їх використовувати в туристично-екскурсійній діяльності.

Література:

1. Звід пам'яток історії та культури України. Закарпатська область [Електронний ресурс] / НАН України. Інститут історії України; Центр досліджень історико-культурної спадщини України. К., 2017. 413 с. (Матеріали до «Зводу пам'яток історії та культури України»). С. 378-401.
2. Кіптенко В.К. Менеджмент туризму: підручник. Київ: Знання, 2010. 502 с.
3. Мирош М.В. Пам'ятки археологічної спадщини Львівської області як чинник розвитку туризму в регіоні / М.В. Мирош // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки. Херсон. 2016. Випуск №5/2016. С.112-119.
4. Мирош М., Роїк О. Про поняття археологічного туризму // Сталий розвиток – стан та перспективи : матеріали міжнародного наукового симпозіуму

SDEV'2018, (Львів-Славське, Україна, 28 лют. – 3 бер. 2018 р.). Львів: Панорама, 2018. С. 318-321.

5. Пеняк П. Археологічні пам'ятки Ужгородського району. URL: <https://istoria.ko.net.ua/?p=1521&> (дата звернення: 17.10.2024).

6. Перші люди в Європі жили на території сучасної України: археологи знайшли докази // Наука в Україні. URL: <https://nauka.gov.ua/news/pershi-liudy-v-ievropi-zhyly-na-terytorii-suchasnoi-ukrainy-arkheolohy-znaishly-dokazy/> (дата звернення: 17.10.2024)

7. Скриль І. Пам'ятки архітектури як складова історико-культурних туристсько-рекреаційних ресурсів Харківського регіону / Часопис соціально-економічної географії. Випуск 17(2). 2014. С. 119-123.

8. Стан збереження археологічної спадщини та інших культурних цінностей в Україні // Комітет Верховної Ради України з питань гуманітарної та інформаційної політики. URL : <https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/34270.pdf> (дата звернення: 17.10.2024).

Стаття надіслана: 18.10.2024 р.

© Кочан В.М.